Ο Ντανιέλ Μπενσαΐντ ήταν ένας από τους μεγαλύτερους ανανεωτές του μαρξισμού

Ο Ντανιέλ Μπενσαΐντ απέρριπτε την ιδέα της ιστορικής αναγκαιότητας, αφού θεωρούσε την ιστορία σαν μια σειρά από σταυροδρόμια και όχι σαν ένα μόνο μονοπάτι. Για τον Μπενσαΐντ, ο ταξικός αγώνας θα παραμένει κεντρικός όσο υπάρχει καπιταλισμός, το αποτέλεσμά του ωστόσο είναι πάντα απρόβλεπτο.

Ο Ντανιέλ Μπενσαΐντ, αργά ή γρήγορα, θα αναγνωριστεί ως ένας από τους πιο εφευρετικούς και αξιοθαύμαστους ανανεωτές της επαναστατικής μαρξιστικής θεωρίας στην εποχή μας. Στέρεα ριζωμένος στον κλασικό μαρξισμό και ακόμη και στον κλασικό τροτσκισμό, μπόρεσε ωστόσο να προχωρήσει πέρα από αυτά, σε νέες περιοχές, νέα προβλήματα, νέες ιδέες, νέες εκλάμψεις.

Επιπλέον, ήταν ένας εξαιρετικά ταλαντούχος συγγραφέας. Αν τα βιβλία του διαβάζονται με τόσο απόλαυση είναι γιατί είναι γραμμένα με την αιχμηρή πένα του αληθινού συγγραφέα, ο οποίος έχει το χάρισμα, ένα χάρισμα που μπορεί να είναι φονικό, ειρωνικό, εξαγριωμένο ή ποιητικό, μα όπως πάντα πηγαίνει ευθεία στον σκοπό του. Αυτό το λογοτεχνικό στυλ, που ανήκε αποκλειστικά στον συγγραφέα και απομιμήσεις δεν γίνονται, δεν χαριζόταν, αλλά έθετε αντιθέτως εαυτόν στην υπηρεσία μιας ιδέας, ενός μηνύματος, μια έκκλησης: της άρνησης της συμμόρφωσης, της άρνησης της παραίτησης, της άρνησης της συμφιλίωσης με τους νικητές.

Η φιλοσοφική του σκέψη δεν ήταν ακαδημαϊκή άσκηση: από την αρχή μέχρι το τέλος τη διαπερνούσε το πυρακτωμένο ρεύμα της αγανάκτησης —ένα ρεύμα, έγραφε, που δεν μπορεί να διαλυθεί στα χλιαρά νερά της συναινετικής παραίτησης. Από εκεί πήγαζε και η περιφρόνησή του για εκείνους που αποκαλούσε Homo resignatus, τους διανοούμενους ή τους πολιτικούς που από μακριά αναγνώριζε την κέρινη αδιαφορία τους για το ανελέητο της καθεστηκυίας τάξης.

Για τον Μπενσαΐντ, «η αγανάκτηση είναι μια αρχή. Ένας τρόπος να σταθούμε όρθιοι και να αρχίσουμε να κινούμαστε. Πρώτα έρχεται η αγανάκτηση, ύστερα η εξέγερση, και έπειτα θα δούμε.» Ανάμεσα στις «αιρετικές» συνεισφορές του Μπενσαΐντ στην ανανέωση του μαρξισμού και της επαναστατικής θεωρίας, η πιο σημαντική στα μάτια μου ήταν η ριζική του ρήξη με τη θετικιστική, ντετερμινιστική και μοιρολατρική ιδεολογία της αναπόφευκτης Προόδου, που τόσο βαριά έριχνε τη σκιά της πάνω στον «ορθόδοξο» μαρξισμό -και ιδιαίτερα στη Γαλλία.

Η εκ νέου ανάγνωση του Μαρξ, με τη βοήθεια του Μπλανκί και του Μπένγιαμιν, τον οδήγησε στην

κατανόηση της ιστορίας ως μια σειρά από σταυροδρόμια και διακλαδώσεις, ως ένα πεδίο πιθανοτήτων, η έκβαση του οποίου είναι απρόβλεπτη. Ο ταξικός αγώνας έχει κεντρικόρολο στην πορεία της ιστορίας, το αποτέλεσμά του ωστόσο είναι απρόβλεπτο.

Κρίση και κατάρρευση

Τα γεγονότα του Μάη του ’68 στη Γαλλία φάνηκε να βάζουν την επικαιρότητα της επανάστασης στην ατζέντα των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών, όμως στα τέλη της δεκαετίας του ’70 οι προοπτικές αυτές αντιστράφηκαν. Αυτό οδήγησε στη λεγόμενη κρίση του μαρξισμού. Η κρίση εκδηλώθηκε ως μια ιστορικοπολιτική κατάσταση στην οποία οι τρεις περιφέρειες της παγκόσμιας επανάστασης, τις οποίες συμβόλιζαν οι παγκόσμιες πρωτεύουσες της διαδικασίας, το Παρίσι στην ανεπτυγμένη Δύση, το Ντα Νανγκ στον αντιαποικιακό Νότο και η Πράγα στην ελεγχόμενη από τη γραφειοκρατία Ανατολή, απέτυχαν να συνδυαστούν σε μια διεθνιστική συνάντηση.

Ο Μπενσαΐντ υπενθύμισε στο έργο του *Une lente impatience* ότι η κρίση ήταν τριμερής: μια θεωρητική κρίση του μαρξισμού, μια στρατηγική κρίση του επαναστατικού σχεδίου και μια κρίση του επαναστατικού υποκειμένου που θα μπορούσε να επιτύχει την παγκόσμια χειραφέτηση. Τα τρία αυτά στοιχεία συνδυάστηκαν με μια ιδεολογική επίθεση εναντίον του μαρξισμού.

Τη δεκαετία του 1980 ο Μπενσαΐντ υποστήριξε ότι η ιδεολογική επίθεση, παρά τα τετριμμένα, κοινότοπα και κούφια χαρακτηριστικά της, δεν θα μπορούσε απλώς να ξεπεραστεί όταν θα εμφανιζόταν το επόμενο κύμα κοινωνικών αγώνων. Ακολουθούσε την υπόθεση ότι αγώνες και χειραφετητικές πρακτικές θα αναδύονταν αναπόφευκτα, καθορίζοντας την ιδεολογική πάλη. Ωστόσο, θεωρούσε ότι το βάθος του τραύματος ήταν τέτοιο που η απλή συγκυριακή επανεμφάνιση των ταξικών αγώνων δεν θα επαρκούσε από μόνη της για να το επουλώσει.

Μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, ο Μπενσαΐντ τόνισε ότι η πολιτική του παράδοση: «ποτέ δεν μπέρδεψε τα χειραφετητικά κινήματα των λαών του κόσμου με τις στρατιωτικές επιτυχίες και την επέκταση του λεγόμενου "σοσιαλιστικού στρατοπέδου" από τη Βουδαπέστη μέχρι το Βερολίνο, από την Πράγα μέχρι τη Βαρσοβία, πήραμε πάντα το μέρος των εργατών και των λαών ενάντια στα κρατικά συμφέροντα και το γραφειοκρατικό ιερατείο.»

Κι ωστόσο, πώς θα έπρεπε τώρα ο Μπενσαΐντ και οι σύντροφοί του να αντιδράσουν στην κατάρρευση των γραφειοκρατικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης; Μήπως σήμαινε ότι ένα λαϊκό, επαναστατικό εργατικό κίνημα θα ξεκινούσε από εκεί που σταμάτησε η σταλινική αντίδραση;

Ο Μπενσαΐντ απέρριψε το αισιόδοξο σενάριο που προέβλεπε την επανεμφάνιση «της σοβιετικής κουλτούρας ή της κουλτούρας των γερμανικών εργατικών συμβουλίων» μετά από »μια μακρά, ιστορική παρένθεση». Η αντίθεση στο σοβιετικό σύστημα δεν εμπνεόταν πλέον από τις ιδέες μαρξιστών αντιφρονούντων όπως η Ρόζα Λούξεμπουργκ, ο Λέων Τρότσκι ή ο Νικολάι Μπουχάριν: «Αυτή η μνήμη έχει σπάσει, υπάρχει μια ασυνέχεια.»

Για τον Μπενσαΐντ, η κατάρρευση του σταλινισμού ήταν αναγκαία, καθώς άνοιγε ένα νέο πεδίο

πολιτικών δυνατοτήτων για την ταξική πάλη. Ταυτόχρονα όμως, η εξάλειψη των σταλινικών καθεστώτων δεν οδηγούσε αυτόματα σε μια ανανεωμένη πολιτική αυτοχειραφέτησης της εργατικής τάξης, ενώ αποδόμησε ολόκληρους τομείς της αριστεράς. Αυτή η διττή κατανόηση της κρίσης των σταλινικών κρατών αποτέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη της θέσης ότι είχε επέλθει μια διχοτόμηση και ότι χρειαζόταν ένας νέος κύκλος πολιτικών αγώνων για την ανανέωση της επαναστατικής παράδοσης στο εργατικό κίνημα.

Ο Μπενσαΐντ επέμενε ότι «η βίαιη κρίση» των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης, η οποία κορυφώθηκε το 1989, ήταν «εγγεγραμμένη για μεγάλο χρονικό διάστημα στη λογική των αντιφάσεών τους». Ωστόσο, «πιστεύαμε ότι η πτώση τους θα οδηγούσε σε μια ανοιχτή πάλη ανάμεσα σε δύο επιλογές: είτε καπιταλιστική παλινόρθωση είτε μια νέα λαϊκή επανάσταση που θα επέστρεφε στις ρίζες της.» Η τελευταία επιλογή θα αναζωπύρωνε τη σοσιαλιστική επανάσταση στην Ανατολή.

Ωστόσο, η πτώση των γραφειοκρατικών καθεστώτων κατέστησε σαφές ότι η ελπίδα για μια τέτοια δυναμική είχε διαλυθεί από την καταστολή και την κοινωνική και πολιτική οπισθοδρόμηση, διαλύοντας με τη σειρά της τη μνήμη και εξατομικεύοντας την εργατική τάξη, με λέξεις όπως ο σοσιαλισμός να χάνουν κάθε νόημα:

«Υπό αυτές τις συνθήκες, η ανατροπή των δικτατόρων της Ανατολικής Ευρώπης και της Σοβιετικής Ένωσης σηματοδοτεί την απελευθέρωση από έναν τυραννικό ζυγό και το τέλος ενός ιστορικού κύκλου που άνοιξε με την Οκτωβριανή Επανάσταση. Η επιβεβαιωμένη αποτυχία του σταλινισμού έχει επιπτώσεις στο ίδιο το σοσιαλιστικό σχέδιο και θέτει υπό αμφισβήτηση τη βιωσιμότητά του. Θα χρειαστεί να συσσωρευτούν νέες εμπειρίες και να εφευρεθεί εκ νέου μια γλώσσα. Πρόκειται για μια μακρά μαθητεία.»

Για τον Μπενσαΐντ, αυτό ήταν εφικτό επειδή οι ταξικοί αγώνες και η αντίσταση αναδύονται λόγω των θεμελιωδών αναγκών της ζωής, ενάντια στην αδικία και την ταπείνωση. Όπως υποστήριξε το 1991:

«Δεν υπάρχουν λιγότεροι λόγοι να εξεγείρεται κανείς σήμερα σε σχέση με πριν από εκατό ή πριν από είκοσι χρόνια. Για να μετασχηματιστεί η εξέγερση σε δημιουργική επανάσταση χρειάζεται βούληση και σχέδιο. Εξακολουθούν να υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που είναι πεπεισμένοι ότι ο αληθώς υπαρκτός καπιταλισμός μας οδηγεί σε νέες καταστροφές. Πολλοί επίσης, μετά την κατάρρευση του αληθώς ανύπαρκτου σοσιαλισμου αμφιβάλουν ότι ένας άλλος κόσμος μπορεί να είναι εφικτός. Χρειάζεται χρόνος για να μάθουμε ξανά να φανταζόμαστε, όχι κανέναν τέλειο κόσμο… αλλά απλά σχέδια για μια κοινωνία αξιοβίωτη.»

Διάσπαρτα πτώματα

Η αντίδραση του Μπενσαΐντ απέναντι στην κατάσταση παρήγαγε μια διαφορετική ερμηνεία της ιστορίας, η οποία τηρεί αποστάσεις από την κανονιστική αντίληψη της ιστορικής εξέλιξης και

συντονίζεται με τις διακλαδώσεις που συνθέτουν την υλικότητα της ιστορικής αλλαγής. Ενάντια σε ορισμένες τροτσκιστικές απόψεις, υποστήριξε ότι «Η ιστορία δεν γνωρίζει παρενθέσεις. Κινείται μέσω διακλαδώσεων.»

Η αντίθετη άποψη θα υπονοούσε ότι ο σταλινισμός αποτέλεσε περιορισμένο διάλειμμα που ξεστράτισε από την κανονική ιστορική πορεία. Ως εκ τούτου, με το τέλος του σταλινισμού η ιστορία θα συνέχιζε την εξέλιξή της από το προηγούμενο σημείο, ορίζοντας ένα ραντεβού με το πρόγραμμα

της 4ης Διεθνούς και αποδίδοντας δικαιοσύνης στους πιο ανυποχώρητους αντιπάλους του σταλινισμού. Σύμφωνα με τον Μπενσαΐντ αντιθέτως, αφού απουσίαζε μια σημαντική σοσιαλιστική δύναμη «ικανή να αναβιώσει άμεσα την επαναστατική παράδοση», η κανονιστική αυτή υπόθεση θα έπρεπε να θεωρηθεί άκυρη.

Συνεπώς, υπήρχε μια βαθύτερη διάσταση στο πρόβλημα του σταλινισμού:

«Δεν μπορεί κανείς να ξεφορτωθεί το πανταχού παρόν πτώμα του σταλινισμού, να κλείσει αυτό το επεισόδιο και να ξεκινήσει πάλι από την αρχή σωστά αυτή τη φορά. Ανάμεσα στο πριν και το μετά οι λέξεις και οι ιδέες δεν θα έχουν πια την ίδια σημασία. Οι νεκροί συνεχίζουν να βαραίνουν τους ζωντανούς.»

Ο Μπενσαΐντ επέμενε στο γεγονός ότι «τα κάλπικα γραφειοκρατικά αντίγραφα δεν αποτέλεσαν ποτέ για εμάς μοντέλο για την κοινωνία». Ωστόσο, υποστήριζε ότι υπήρχαν στοιχεία περαιτέρω θεωρητικής επεξεργασίας που θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν:

«Για να οικοδομήσουμε ξανά ένα επαναστατικό σχέδιο, οι συνέπειες των τελευταίων εβδομήντα χρόνων θα πρέπει να γίνουν αντικείμενο στοχασμού χωρίς ταμπού, αλλά και χωρίς κάποιο tabula rasa: οι σχέσεις μεταξύ του σχεδιασμού και των μηχανισμών του εμπορεύματος, μεταξύ του σχεδιασμού και της αυτοδιαχείρισης, μεταξύ πολιτικής δημοκρατίας και κοινωνικής δημοκρατίας, ο μετασχηματισμός της εργασίας και της παραγωγής, οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των φύλων, οι σχέσεις κοινωνίας και φύσης, η συνθήκη του ατόμου και το καθεστώς του δικαίου. Ένα τέτοιο σχέδιο αποτελεί οδηγό για την πράξη αλλά και διαρκές εργοτάξιο.

Τα αιτήματα για χειραφέτηση δεν γεννιούνται σε θεωρίες ή στα όνειρα ενός περιορισμένου αριθμού ανθρώπων αλλά μέσα από την καθημερινή πάλη. Ο κομμουνισμός μας δεν είναι μια χίμαιρα για την ιδανική πόλη ή για το τέλος της ιστορίας, αλλά η κίνηση για την ανθρώπινη χειραφέτηση που πάντοτε ξεκινάει από την αρχή, η μάχη για το τέλος της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης, για το τέλος της καταναγκαστικής εργασίας, για να ξεπεραστεί ο ακρωτηριαστικός διχασμός μεταξύ παραγωγού και πολίτη, για να εξαφανιστεί το αυταρχικό κράτος και να καταργηθεί η κυριαρχία τους ενός φύλου πάνω στο άλλο. Συνδυάζει την ανάπτυξη του ατομικού πλεονάσματος με τη συλλογική πρακτική.»

Και τι γίνεται με τις στρατηγικές για την αλλαγή του κόσμου; Πώς θα μπορούσε η εκμεταλλευόμενη πλειοψηφία των εργαζομένων -και οι γυναίκες που είναι διπλά εκμεταλλευόμενες και αποκλεισμένες

από τη δημόσια σφαίρα- να απελευθερωθεί ριζικά από τη συνθήκη της υποταγής της για να καταλάβει την πολιτική και οικονομική εξουσία, χωρίς να εκχωρήσει αυτή την εξουσία σε μια πεφωτισμένη μειοψηφία ή γραφειοκρατική ελίτ; Πώς θα μπορούσε η πλειοψηφία να ξεκινήσει μια διαδικασία κοινωνικού και πολιτιστικού μετασχηματισμού;

Απαντήσεις σε τέτοια τα ερωτήματα μπορούν να έρθουν μόνο μέσα από νέες ιστορικές εμπειρίες. Χωρίς αμφιβολία, σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Μπενσαΐντ, κάθε καινοτομία θα συνέχιζε να συνδυάζει την κληρονομιά της ρωσικής και της γερμανικής επανάστασης, των ιταλικών εργατικών συμβουλίων και του ισπανικού εμφυλίου πολέμου, με τους αγώνες της μεταπολεμικής περιόδου, από τον γαλλικό Μάη μέχρι την πορτογαλική επανάσταση. Για να επαναλάβουμε το επιχείρημα με τα λόγια του ίδιου του Μπενσαΐντ:

«Με την εξαφάνιση των γραφειοκρατικών δικτατοριών, ο αγώνας μας ενάντια στον σταλινισμό αλλάζει αντικείμενο. Διατηρεί μια λειτουργία, το να αντλούμε διδάγματα από αυτή την εμπειρία για τη μελλοντική και την καθημερινή πρακτική. Στους κόλπους του διεθνούς εργατικού κινήματος και των επαναστατικών του ρευμάτων, κάποιες συγκρούσεις υπερβαίνονται και άλλες χάνουν τη σημασία τους. Διαχωριστικές γραμμές που χθες μπορεί να φαίνονταν αξεπέραστες, τώρα ξεφτίζουν. Άλλες θα παρουσιαστούν... Από την πλευρά μας, παραμένουμε πεπεισμένοι ότι το καπιταλιστικό σύστημα δεν γίνεται να μετασχηματιστεί σταδιακά, ότι ο συνεπής αγώνας για ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις οδηγεί σε ένα σημείο ρήξης και ότι δεν θα υπάρξει σοσιαλισμός δίχως επανάσταση. Θα είμαστε ωστόσο έτοιμοι να περάσουμε μέσα από την εμπειρία της πιστής συμμετοχής σε ένα κοινό και δημοκρατικό κόμμα μαζί με όλους εκείνους που -χωρίς να συμμερίζονται αυτά τα συμπεράσματα- θα είναι αποφασισμένοι να παλέψουν για μια αδιάλλακτη υπεράσπιση των εκμεταλλευόμενων και των καταπιεσμένων.»

Ένα διαρκές εργοτάξιο

Για τον Μπενσαΐντ, η ταξική συνείδηση είχε αποδυναμωθεί ως αποτέλεσμα προηγούμενων ηττών και προδοσιών, ωστόσο η ταξική πάλη παρέμενε, όπως και οι εκμεταλλευόμενες τάξεις. Ωστόσο:

«Οι επιπτώσεις της νέας οργάνωσης της εργασίας, η ιδιωτικοποίηση της καθημερινής ζωής, η πολιτιστική εξατομίκευση, εμποδίζουν την ικανότητα των εκμεταλλευόμενων να δρουν συλλογικά και να αναπτύξουν συνείδηση των ιστορικών τους συμφερόντων. Ήρθε η ώρα να απαλλαγούμε οριστικά από τις θρησκευτικές αναπαραστάσεις που καθιστούν το Προλεταριάτο το μεγάλο υποκείμενο της μεγάλης αφήγησης της Ιστορίας. Μια τάξη οργανώνεται γύρω από τους αγώνες της και τις ιδρυτικές της εμπειρίες γύρω από τα συνδικάτα, τις ομάδες αλληλεγγύης, τις ενώσεις της, τα κόμματά της, το κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών. Η τάξη δεν είναι ένα ομοιογενές υποκείμενο.»

Η επιχειρηματολογία του Μπενσαΐντ στρεφόταν ενάντια στα ιστορικά φετίχ, που επί της ουσίας ήταν ιδεολογικά και ιδεαλιστικά και δεν είχαν θέση σε μια υλιστική επανασύσταση του μαρξισμού πάνω στη βάση των ταξικών αγώνων. Κλειδί για την κριτική στον φετιχισμό αποτελούσε ο ρόλος των ταξικών αγώνων, ο οποίος σχηματίζει και αναπτύσσει την ταξική συνείδηση μέσα από την

κινητοποίηση και την αλληλεγγύη αμφισβητώντας την υποταγή και τον δεσποτισμό του χώρου εργασίας όπως και της σχετικά αυτόνομης κρατικής μηχανής.

Όπως έγραψε ο Μπενσαΐντ, η ενοποίηση της εργατικής τάξης πέρα από τις «επίμονες διαφορές» της ήταν «ένα μόνιμο εργοτάξιο, ένα στρατηγικό καθήκον που υπαγορεύει τακτικές και συμμαχίες». Επιπλέον, σε σχέση με τον δυναμισμό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, »οι κοινωνικές τάξεις αλλάζουν, διαφοροποιούνται και μετασχηματίζονται. Βρίσκονται σε διαρκή κίνηση. Δεν σταματούν να κινούνται για το χατίρι μιας παγιωμένης εικόνας που τις συμβόλιζε χθες.» Η εργατική τάξη εξακολουθούσε να βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη, ως παράγοντας καθοριστικός για το κοινωνικό σύνολο:

«Το βάρος της βιομηχανικής εργατικής τάξης έχει μειωθεί σε σχετικούς όρους σε σχέση με το σύνολο του ενεργού πληθυσμού. Εξακολουθεί όμως να αποτελεί την πιο σημαντική κοινωνική ομάδα. Και πάνω απ' όλα, ένα μέρος του μισθωτού προλεταριάτου εξακολουθεί να αυξάνεται (στις μεταφορές, το εμπόριο και τις υπηρεσίες), αντιπροσωπεύοντας τα δύο τρίτα του ενεργού πληθυσμού. Μόνο μια στενή και εργατίστικη θεώρηση του προλεταριάτου μπορεί σήμερα να συμπεράνει την παρακμή του, αν όχι την εξαφάνισή του.»

Τα παραπάνω είναι απόσπασμα του *Daniel Bensaïd: From the Actuality of the Revolution to the Melancholic Wager* του Darren Roso, βιβλίο που έχει εκδοθεί από τις εκδόσεις BRILL στο πλαίσιο της σειράς Historical Materialism Book Series.

Μετάφραση: Σωτήρης Σιαμανδούρας

Από: Jacobin.com 24.2.24